

ընդամաններէն քոնի տարիներով վերջը սկսած ըլլան, նոյնպէս անոնցմէ ալ փառանակ մը յետոյ զարդերն այս գետնափոր տեղեաց, որոնք արդէն փոքուած էին միայն զերեզմանատեղի ըլլալու համար: Կրնամք ամենայն վստա-հովթեամբ կարծել որ այս զարդարանաց գործը կատարած ըլլան հաւատա-ցեալք՝ հալածանաց քիչ մի խաղաղ թողած ժամանակ: Երկրորդ, այն խորհրդաւոր նշաններու գործածութիւնն և ճաշակն կից է քրիստոնէական ծագման առաջին ժամանակաց: Թուականը նշանակելու համար անշուշտ շիրիմներու վրայ հաստատուած են դրամներ և քանդակեալ քարեր, յորոց ոմանց վրայ փոքուած են Գոմետիանոսի դէմքն, նաև զեռ աւելի հին կայսերաց. այս զարդք և քանդակք շատ տեղ անարատ մնացեր են, և եթէ երբեմն անոնց շաղախէն ալ զատուած են, սակայն իրենց յատուկ տիպը անոր վրայ թողեր են: Հռոկ ապա տասնութի հազար տապանաց վրայ գրուած արձանագրութիւններ կան, որոնք կը ցուցնեն հին հիւպատոսական թուականները, զորս և հաւաքած է երեւելի հնագէտն Ռոսսի, որոց մէջ գրեթէ երեք հարիւր հաւան՝ Փլեսպատիանոսի ժամանակէն՝ այսինքն է 71էն սկսեալ մինչեւ չորրորդ դարու միջին թուականները աստիճանաբար կը յիշատակեն:

Շարայաբեկի

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՔԱՂԱՔԻՆ ԱՁԳԱՅԻՆ

ԱՅՆ ԵՒ ԱՅՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

(Տես յ'էջ 335)

Խմանաւորի, Միքայէլ Աբաֆի, իր Ֆօկարաշի գղեկէն 1696 ին հրատարակած առանձնաշնորհութեան պատճէնի ձեռքը հրաման տուաւ Հայոց, որ « իբրեւ վաճառական մարդիկ առուսուր ընեն ըստ կամի »: Այսպէս բրին իրմէն ետքն եկող իշխաններն ալ: — Բնական է որ Հայք, այս առանձնաշնորհութեանց հետեւութեամբն, երկրին այլեայլ կողմերը կ'երթային, հոն պզտի վրաններ կը կանգնէին և իրենց ապրանքներով առուսուր կ'ընէին: Սակայն այդընթացին արուեստաւորներու և վաճառականաց խումբերն, որոնք

1 Տես Հանդէս Ամսօրեայ. 1893. Թիւ 8. էջ. 136՝ 4. — Թիւ 8. էջ. 329՝ 7 — 1893. Թիւ 3. էջ 40՝ 6. —

շատ վրէժխնդիր էին, մէկ կողմանէ այս իրենց տրուած առանձնաշնորհութեանց վրայ, ու մէկալ կողմանէ, զուցէ տեղեկութիւն ալ չունէին որ Հայք եւս նոյն արտօնութիւնը կը վայելեն, — շատ հեղ անհունգիստ կ'ընէին գիրենք, ու կանգնած վրանիին նոյն իսկ Հայոց քակել ու վար առնուլ տալով՝ գիրենք տօնաւաճառէն կամ վաճառանոցէն հեռանալու կը ստիպէին:

Աս բանս Հայոց համար շատ անհաճոյ ու իրենց առտւտուրն ու վտտակը առաջ տանելու նկատմամբ շատ ֆեասակար բան մըն էր: Ուստի և — Ա. բաֆի իշխանն իր իշխանութենէն արդէն ինկած ըլլալով — իր ամուսնոյն Կատարինէ Պէպլէնին դիմեցին, այս իրենց պէմ եղած պրկանաց ճար մը հոգալու համար: Ազնուական իշխանուհին լաւ գիտնալով, որ Հայք քանի մը տարի յառաջ, իրենց շնորհուած արտօնութեան զօրութեամբն, սենին հրաման բովանդակ երկրին մէջ ազատութեամբ առտուր ընելու, պթութեամբ ընդունեցաւ իրենց աղաչանքն, ու 1700 ին, Յուլիս 26 ին հրամանագիր մը հանեց Պաշտպալովի զղեակէն, իր կալուածներուն մէջ եղող որ և ք վիճակի մարդու: Ասոր մէջ առջեւին պնէլէն ետեւ, թէ Պաշտպալովի Հայեւրը, տօնաւաճառներու առթիւ, իրենց վրաններ կանգնելու յարմար տեղ չեն գտներ, վասն զի կամ նոյն իսկ իր — իշխանուհոյն—պաշտօնատեղերը կը հրամայեն Հայոց, որ կանգնած վրանիին քակեն, և կամ օտարաց կը ներեն, որ զանոնք բռնութեամբ վար առնուն: Խստիւ կը հրամայուի, որ այնուհետեւ, ուր որ Հայերն իրենց ապրանքովն երթան, պաշտօնատեղերը՝ առնոց վրաններ կանգնելու յարմար տեղ ցուցընեն, և թէ որ օտարները պնէլենք անհանգիստ ընեն ու վրանիին աւրել ուզեն, զանոնք այս անիրաւ բըռնութեան դէմ պաշտպանեն:

Թերեւս աւելորդ չէ այս հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնն ընթերցողաց առջեւ դնել:

« Կատարինէ Պէպլէն, իշխանուհի, և այլն: Ամէնուն և իւրաքանչիւր որ և է պաշտօնի մէջ եղող անձանց, որոնց կը պատկանի, և յանուանէ մեր ամէն երկիրներուն վերատեսչին ու զօրծակալին, և անոնց հոգաբարձուացը, համարակալացը, խնամակալացը և ամէն մեր կալուածատէրութեան մէջ գտնուող զատուորաց, որ ներկայ գրութիւնը կը տեսնեն, կը կարգան ու կը լսեն, որչոյն և շնորհք բազում:

« Ներկայ պատմէնը, մեր Պաշտպալովի կալուածատէրութեան մէջ բնակութիւնիին հաստատող Հայոց համար է, որոնց՝ խոնարհութեամբ մեզի պնէլէն կ'իմանանք, որ մեր երկրատէրութեան մէջ, տօնաւաճառներու առթիւ, չեն կրնար իրենց վրանները կանգնելու յարմար տեղ գտնել: Երովնետեւ շատերն ի ֆեաս իրենց փորձառութեանը, տեսած են թէ, երբ որ իրենց համար պատշաճ տեղոյ մը վրայ վրան կանգնել ուզած են, զանոնք նոյն իսկ մեր պաշտօնատէրները, ուրիշներուն հաճոյիցը (Redv) համար, իրենց սեպական ձեռքովը քակել կու տան, և կամ կը ներեն որ օտարները բըռնութեամբ զանոնք վար առնուն: Եւ ասանկով ասոնք, յոգնած ու պարտա-

դած՝ տօնախմբաւի կ'երթան. և առանց որ և է վաստակի մը, ետ դառնալու կը պահպուխու. Եւ որովհետեւ ասոնք, մեր ռաբինները գտնուելով՝ աստե՛ն առանձն մեզի օգտակար ծառայութիւններ կը մատուցանեն, անոր համար ամէն կարգի ու աստիճանի սնձանց, ներկայ ու ապագայ պաշտօնատեարց, որ մեր կալուածներու մէջն են, կը պատուիրենք, որ այսուհետեւ, այս Հայերը, ուր որ ասոնք մեր կալուածատէրութեան մէջ հանդիպած տօնախմբաւներու այցելութեան ելլեն, մեր պաշտօնատէրները, ամէն տեղ, իրենց բաղձացած տեղը՝ վրաններ շինելու յարմար տեղեր սահմանեն ու տան. իսկ ուր որ օտարականք, անոնց վրանները տակն ու վրայ ընել ուզեն՝ զիրենք պաշտպանեն. Կսլլայ թէ թողուն որ անոնց վրանները մէկ զի նետուին: Եւս առաւել իրենք, մեր պաշտօնատէրները, զանոնք աւելու կամ աւելի տալու չյանդգնին:

« Ռաբիշ բաներու մէջ կը փափաքինք վերոյգրեւալներն ողջունելու: Տուեալ, մեր Պաշտպաւորի զղեակը, յամի Տեառն 1700. յուլիս 26. Կատարինէ Պէղլէն յ. 2. Տ. Կ. »:

● Առաջիկայ հրամանագրէն այսչափս կ'իմանանք միայն, որ Հայերուն վրանները՝ օտարականք ու երբեմն նոյն իսկ իշխանուհոյն պաշտօնատէրները կը քակեն ու քակել կու տան եղեր: Պատճառը՝ հրամանագրին մէջ չկայ:

Շատ հաւանական է, որ տեղացիք տեսնելով Հայոց առուտուրի մէջ ունեցած բնածին ճարտարութիւնը, և համոզուելով, որ ասոնք՝ յայտմ մասին զիրենք կը գերազանցեն, մանաւանդ այնու որ Հայք՝ Արեւելքէն ու Եւրոպայի այլեւայլ առաջին կարգի քաղաքներէն շատ մը բաւորութիւն նոր ու տեղացիներուն համար դեռ օտար ու չտեսնուած առեւտրոյ նիւթեր իրենց վաճառանոցը բերելով՝ զործերնին ու առուտուրնին յաջողութեամբ յառաջ կը տանին, զրգոտած ըլլայ իրենց նախանձը, թէ ինչո՞ւ օտարականք, այս բանիս մէջ իրենցմէ յառաջ ըլլան: Ասոր հետեւութիւնն այն եղաւ, ինչպէս արտադրութիւնը կը ցուցնէ, որ թէ իշխանուհոյն պաշտօնատէրները և թէ՛ արուեստաւորոց խումբերն ու վաճառականաց բնկերութիւնները, վերոյիշեալ կերպով Հայոցմէ վրէժնին առնուլ ու իրենց առուտուրին առջեւը թծումը մը քաշել կ'ուզէին:

Մէկ պատճառն աս. մէկաշն ան կրնայ ըլլալ, որ ազգայինք, տօնախմբաւներու ատեն, չէ՛ թէ մէկ, այլ շատ տեսակ ապրանքով առուտուր կ'ընեն եղեր. և ասով՝ բնականապէս տէրութեան պաշտօնատէրներն ու վաճառականաց և արուեստաւորաց ընկերութիւնները կը զայրացնէին: — Աս բանիս, այնչափ աւելի պատճառ ունինք հաւատալու, որչափ գիտենք թէ, ասոր նկատմամբ, թէպէտ քիչ մը ետքը, օրէնք մը դրուած էր իշխարութեւպօլսոյ քաղաքային վարչութեան կողմանէ ազգայնոց, որուն մէջ կը հրամայուի, որ մէկ տնէ կամ մուխէ մը, մէկ հատ առեւտրոյ վրանէն աւելի չտարուի վաճառանոց ու մէկ տեսակ ապրանքով միայն առուտուր ըլլուի: Այն մէկ վրանովն ու մէկ տեսակ ապրանքովը կրնար երթալ վաճառականն երկրին որ և է կողմն ու առ-

նախաճառը և առուուոր կրնար բնել . բայց չէ թէ այնպիսի կերպով՝ որ մէկ տեսակ ապրանքով մէկ կամ մէկալ քաղաքն երթալէն ետեւ . Եղիսաբեթու . պոլիս վերադառնայ և ասկէ ուրիշ տեսակ ապրանքով ուրիշ քաղաք մ'երթայ : Ահա օրէնսդրութիւնը :

« 1741. Գեկտեմբերի 21. Էլիզաբէտան .

Գիտացոյի որ քաղվեցան Պատուելի Ազալաները ու Պատուելի Սարսգան իրեն ազանէրօթն , վասն շաղրանունն ¹ համար , օր մէկ մուխէն մէկ շաղրայ էլէ . այսինքն մէկ տանէն մէկ շաղրայ . ու զան շաղրայովը ըլլօպօտ ըլլայ քալելու էրկրրին մէջ . ու ասուկ զան շաղրայովըն երթայ քաղքէ քաղաք . չի թողու ըզմէկ ապրանքը Գլուժը կամ Տուրտան ու գայ տուն ու թանէն ար . նու օգկայ ապրանք , օր երթայ Շիկէշվարը կամ Ֆրկարաշը նումայ , մէկ խօսօք ան ասուկ ապրանքովը երթայ , թէ օր ժամանակ ալ ըլար միջոց նայ , նումայ ան ապրանքովը գայ , օգկայով ըլլօպօտ չիլայ երթալու » :

Տարակոյս չկայ , որ տօնախաճառի վրանները կանգնելուն նկատմամբ , Պաշտպալով քաղաքը յատուկ օրէնքներ ունեցած պիտ'որ ըլլայ , զոր ընդունած է , հոն հաստատուելէն անմիջապէս ետքը : Այս վրանի իրաւունքն՝ ետք քէն , վարչութիւնը մասնաւոր քաղաքացւոց շնորհած է որոշ պայմաններով ու վճարքով : Այս առանձնաշնորհութիւնն , ինչպէս որ կրնար տալ , անանկ ալ կրնար ետ առնուլ : Այսպէս , օրինակի աղազաւ , արդէն 1731 Յուլիս 20ին օրինադրութեան մէջ կը գտնենք , ի մէջ այլոց , կարգադրութիւն մը , որուն համեմատ անորդի կամ արինակից չունեցող վրանատիրով մեռնելէն ետեւ , առեւտրոյ վրանին իրաւունքը կը մնար քաղքին . և քաղաքը՝ կրնար զայն պարգևել արժանապաւնին :

« Շաղրանուն կողմանէ էղաւ խորհուրդն այսպէս , օր վօլօր մեռնի ու չունէնայ օրդի կամ արունակից , նայ քաղքին ձեռն կու մնայ , զէ քաղաքն կու տայ գտալիքն ու զխարճն , նայ անոր սէպն ում օր արժան ըլլայ նայ , նարայ տրվի բնսը ² , թէ օր տայ քաղքին ինչևիցէ : Վասն այսորիկ հօս գրեցինք օր մնայ հասդատ » :

Վրաններուն նկատմամբ եղած կանոնադրութիւնները հետ զհետէ կարգաւորուեցան ու կոկուեցան : Այսպէս՝ քաղքին մէջի վրանի տեղերուն կողմանէ իրաւունքն , որուն վրայ մէկ մը գրուած էր , ըլլար անիկայ հարուստ կամ աղքատ , պիտի մնար ստացողին . ու մէկն զմէկալը տեղէն չէր կրնար հանել : Եթէ ըլլար անանկ տեղ մը , ուր նորէն սկսէին վրաններ կանգնել , այն ատեն ամէն մէկն , իր աստիճանին համեմատ պիտ'որ կանգնէր հոն վրան մը :

« Շաղրանուն գրման տեղրանքն վօլօր ունի տեղ գրման նայ , տեղն մնայ ,

1. Sâtor հունգարերէն բառն է , կը նշանակէ՝ վրան :

2. Անշուշտ , առաջնութիւն . կը նշանակէ :

թէ քոծայ թէ աղքատ: ու չիլայ հանելու մէկն զմէկայն. տարբ թէ որ ըլլայ անպէտ տեղմն, որ կցէին նորէն անելու, նայ պանէ վով իրեն հալին քորայ » :

Քանի մը տարի ետքն օրէնք կը դրուի, թէ անկից ետքն մէկ տուրք սուղ մը երկու վրան չկանգնէ տօնավաճառին մէջ: Այս օրէնքն ոտքի տակ առնողն, անպատճառ 24 հունգարական ֆիօրին տուգանք կը վճարէր:

« 1738 ունլարի 30ին.

Հատգտեցին Պատուելի Աղաչաներն սարըսդօն ի միայսին վլասնի, կիւլիին¹ համար, որ ասգից ինտան ալ շատ չի գլտլի, որ մէկ տալիք արվօղն ալ ալ ասգից ինտան երկու շաղրայ անէ կիւլիի, գէ վօլօր անէ երկու շաղրայ, նայ ունէնայ ճուրում տալու անպատճառ, այսպիսի, 24 մանրի » :

1748ին կերպարանափոխուած կը գտնենք նախընթաց օրէնքները: Վլասն զի թէպէտ կը փնայ 1741ին որոշածը թէ մէկ վաճառական մը միայն մէկ ափսաի կարանքով պիտ'որ երթայ առուտուր ընելու, սակայն այս արգելքէն զուրա կը հանուին թամպակը, մանգաղը, ծխախոտն ու երկաթը: Բայց անդիէն այն նոր հրամանը կը տրուի, թէ աղաչան կամ աղային ծառան, երեք կամ նոյն իսկ երկու օր յառաջ չկանգնէ իր վրանը. ու եթէ կանգնէ իւր սեպհական տեղը կանգնէ: Որովհետեւ եթէ գտնուի այնպիսի մէկն, որ վրան շինելուն մէջ փոփոխութիւն մը մտցնէ ու քաղաքաբաշխու թեան ծառաներն այս տեսնելով իրեն հրամային որ ըրածն աւրէ ու չ'աւրեր, այնպիսին 12 մանարի տուգանք պիտ'որ վճարէ: Իսկ յամառութեանը համար սարըստէն իւր յատուկ պատիժը պիտ'որ ընդունի:

Ա. Փիրաս

Շարայարեյի

ԱՆԵԾՔ

(Տես յ' էջ 244)

ՅԱԶՈՐԴ Էիւրակին՝ կաթողիկէ Հայոց եկեղեցւոյն ժողովրդեան, որոնք ներկայ էին պատարագին, զարմանաց և հետաքրքրութեան նիւթ եղաւ քահանային լուծիւնը, չի ծանուցանելով եկեղեցւոյն մէջ, ըստ սովորութեան, երկրորդ անգամ, Մարգարիտա Մալնաշի օրիորդին ըլլալիք ամուսնութիւնը, Ղուկաս Անիշօր երիտասարդին հետ,

— Անշուտ մասնաւոր պատճառի մը համար յետաձգած պիտի ըլլան պրսակներն, ըսաւ կնկան մէկը, եկեղեցիէն տօն զառնալով:

1. Գյւնէն բառը հունգարերէն է. կը նշանակէ, ժողովք, քաղուելու տեղ: